

Dendrokronologisk datering av några öländska kyrkor

Av Ragnhild Boström och Thomas S Bartholin

Fig. 1. Resmo kyrka från sydöst. Foto R Hintze/Sveriges Kyrkor 1982.

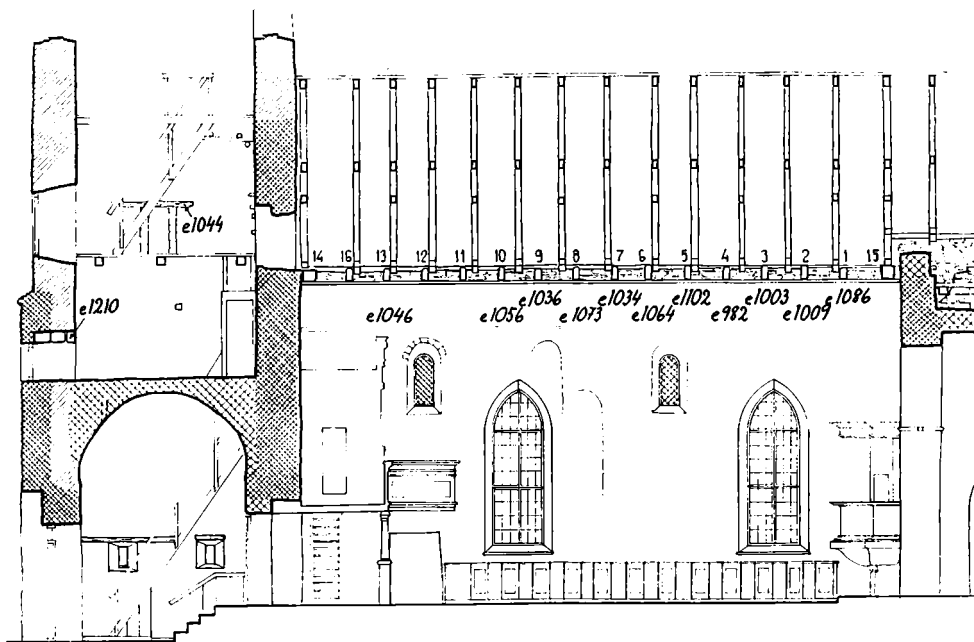

Fig. 2. Resmo. Sektion mot norr av västtornet och långhuset. Efter Boström 1988, utsnitt med Bartholins dateringar infällda. Skala 1:200.

Sedan Resmo kyrka (fig. 1) presenterades av Boström i hikuin 9 (1983 s. 171 ff) har också hennes monografi i Sveriges Kyrkor, volym 203 kommit ut (1988). I det förra arbetet sades kyrkan vara en av Ölands äldsta stenkyrkor och i det senare, s 70, preciserar hon det närmare till 1100-talets början eller förra hälft. Enligt Bartholins analyser av långhusets 13 ursprungliga bindbjälkar har det äldsta virket fällts »efter år 982«* (nr 4 i fig. 2) och det yngsta »efter år 1102« (nr 5 i fig. 2). Detta innebär, att långhuset uppfördes något av de första åren av 1100-talet. Koret är något äldre, men saknar gammalt virke och kan därför inte tidsbestämmas med Bartholins metod.

Med dendrokronologiska analyser bevisas nu, att Resmo inte bara är Ölands äldsta stenkyrka, utan en av de äldsta i det dåvarande Sverige.

Kyrkans västtorn har genom analyser av murverket visat sig vara tillkommet i flera etapper (fig. 3). Alla muröppningar är på insidan avtäckta av trä, av vilka Bartholin har tagit ett stort antal prover. Endast tre av dem har gått att datera: virket i avtäckningen av det västra fönstret i första våningen är fällt efter 1210 (fig. 2, 3), det som avtäcker andra våningens södra glugg är fällt efter 1084 (fig. 3) och norra gluggens i samma våning är fällt efter 1044 (fig. 2). Vad innebär detta för kyrkans byggnadshistoria?

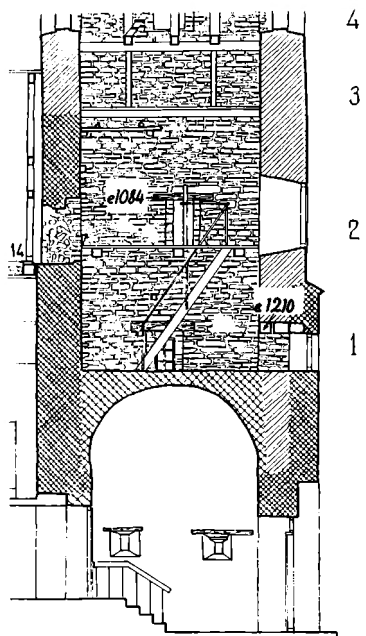

Fig. 3. Resmo. Sektion mot söder av västtornet. Efter Boström 1988, utsnitt med Bartholins dateringar infällda. Skala 1:200.

Den av Boström uppställda, relativa kronologien synes inte rubbas genom Bartholins analyser, medan däremot hennes försök till datering av västtornets olika byggnadsetapper måste omprövas. Tydligen har tornet varit föremål för fler ombyggnader än vad som hittills har antagits.

Kyrkan i Hulterstad (fig. 4) består sedan 1803 av ett medeltida västtorn, som reser sig över västra delen av mittskeppet till ett ännu äldre långhus (se Boström 1983 s. 174 ff), samt en salkyrka med sakristia från 1803. Detta år byggdes också tornkrönet om. Den relativa kronologien har varit möjlig att fastställa. Dateringen däremot har vållat problem, emedan det saknas

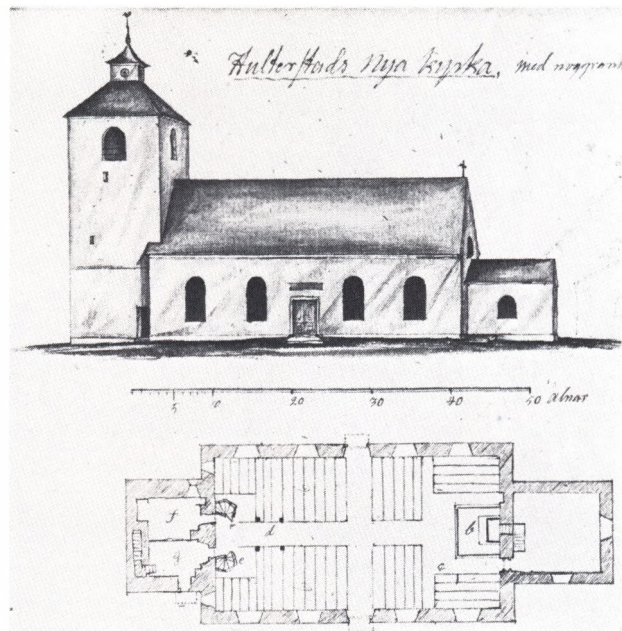

Fig. 4. Hulterstads kyrka efter ombyggnaden 1803. Teckning av N I Löfgren 1819. ATA.

detaljer som kan stödja en närmare datering än det vidsträckta »romansk tid«. Den äldsta anläggningen har sålunda på grund av vissa ålderdomliga drag antagits vara byggd tidigt under 1100-talet eller under 1100-talets förra hälft, medan tornet, kyrkans andra i ordningen, inte har kunnat tidbestämmas närmare än till någon gång mellan 1170-1230 (Boström 1967 s. 165 samt 1983 s. 175).

Rester är bevarade av det bjälklag, som delat upp tornets mycket höga, första våning i två lägre (fig. 5). Av ursprungligen sex bjälkar återstår nu de två västligaste samt en stump av bjälke nr 2, från öster räknat. De två hela bjälkarna har sneda urtag, som visar, att

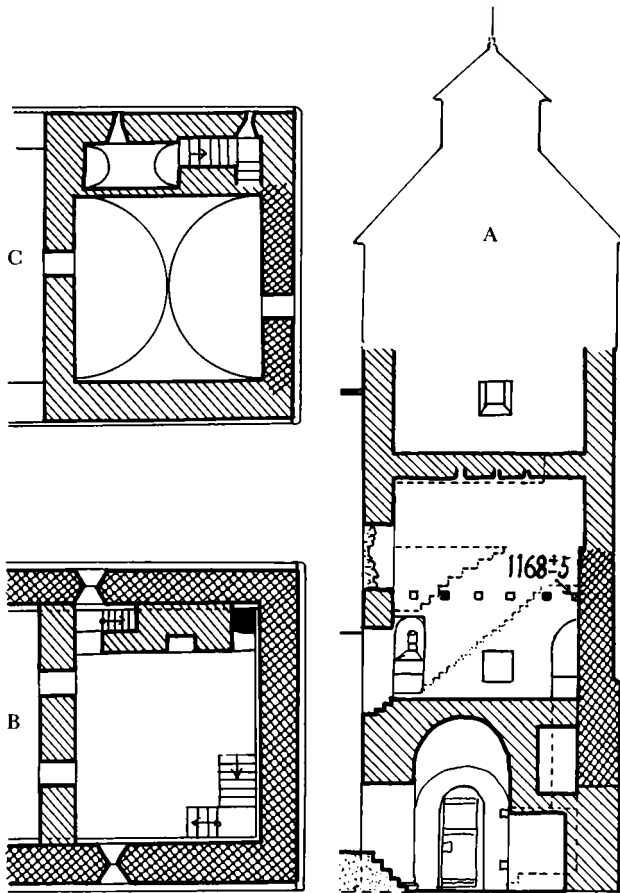

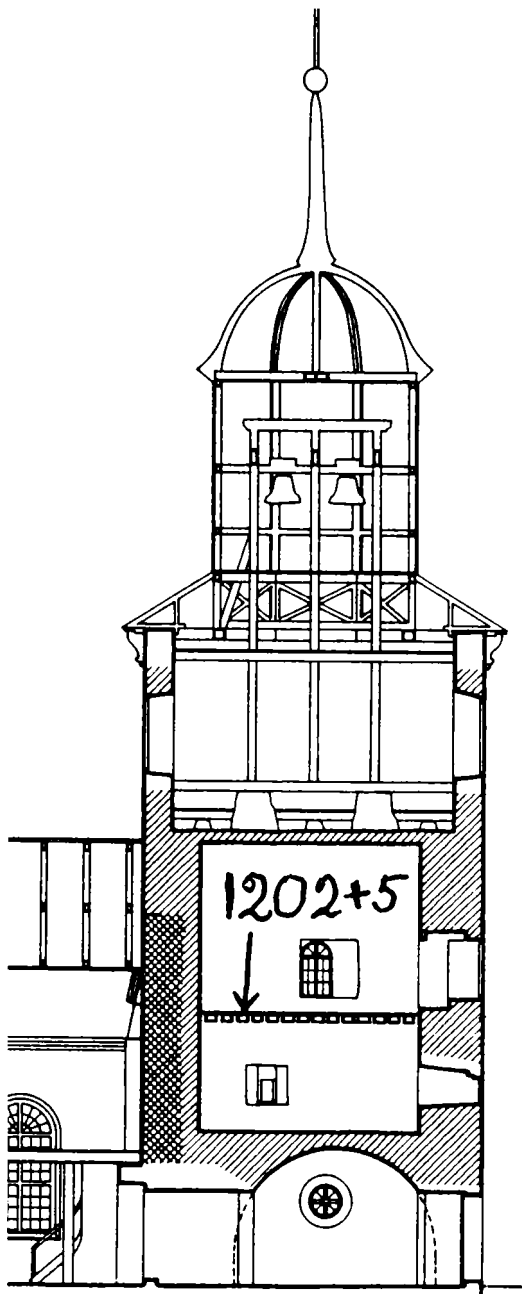
Fig. 5. Hulterstad. Nuvarande västtorn. A. Sektion mot söder. – B. Rekonstruktion av 1:a våningen. Kryss-sgrafferingen markerar den västligaste delen av den ursprungliga kyrkans mittskepp. – C. Rekonstruktion av 2:a våningen. Efter Boström 1967 med Bartholins datering infälld. Skala 1:200.

de från början har varit bindare i en snedstöttad takstol. De är alltså sekundära. Endast den västligaste bjälken har gått att datera. Bartholins analyser anger årtalet 1168 ± 5 som fällningsår (fig. 5). Till vilket byggnadsskede kan denna datering knytas?

Fig. 6. Hulterstad. Det nuvarande tornet från sydväst. Fönstret upptill t h ovanför avsatsen tillhörde ursprungligen den äldsta kyrkans kleristorium. Efter Boström 1967.

Av allt att döma är bjälkarna samtidiga med det omgivande murverket. Som Boström påvisat i här citerade publikationer, ingår i tornets nederdel bl a den västligaste delen av den ursprungliga kyrkans mittskepp (fig. 5). Belysningen i första tornvåningen (nedre halv våningen) består av kleristoriets båda rundbågiga fönster (fig. 5, 6). Eftersom bjälkarna befinner sig omkring 60 cm ovanför dem, kan man antaga, att de sitter i nivå med det forna mittskeppets murkrön. Med andra ord: när tornet byggdes, bevarade man mittskeppet till och med murkronan i norr och söder och lät bindarna sitta kvar, men med nya uppgifter: som

bjälklag i ett golv. Är denna hypotes riktig, kan den äldsta kyrkan dateras till 1168 ± 5 , d v s till 1160 – eller 1170-talet, vilket innebär, att den är yngre än vad som tidigare har antagits. Å andra sidan följer därav en möjlighet att tidsbestämma tornet närmare än vad som tidigare har gjorts. Med en schematisk beräkning att det dröjde ungefär en generation – 30 år – till nästa byggnadsskede, skulle det nuvarande tornet ha byggts omkring år 1200. Detta stämmer väl med dateringen av ett annat torn på Öland, som nu också har kunnat fastställas genom Bartholins analyser, nämligen Bredsättra (fig. 7). I en monografi om Hulterstads kyrka för Sveriges Kyrkor, som Boström har under arbete, kommer denna ytterst intressanta kyrka att närmare behandlas.

Bredsättra västtorn (fig. 7) har samma disposition i sina nedre partier som Hulterstad: över bottenvåningen ett tvärställt tunnvalv och ovanför denna ett mycket högt rum, vars tunnvalv har sina vederlag i norr och söder. Denna metod att fördela valvtrycket är ganska vanlig och har även tillämpats i flera öländska kyrktorn under romansk tid. En detalj, som också förenar de båda tornen, är en liten tunnvalvd vaktcell, som är utsparat i murverket (Boström 1980 fig. 19, a, b samt fig. 30).

I båda tornen har den höga, övre våningen genom bjälklag delats upp i två lägre våningar, här kallade första och andra våningarna. Bartholins analyser av bjälklaget mellan första och andra våningarna i Bredsättra (fig. 8) visar, att virket är fällt år $1202 + 5$ år. Det känns mycket tillfredsställande, att med dendrokronologiens hjälp kunna ge tornet i Bredsättra en så

Fig. 7. Bredsättra. Sektion mot söder av västtornet. Efter Boström 1980, utsnitt med Bartholins datering infälld. Skala 1:200.

Fig. 8. Bredsättra. Första tornvåningen mot sydöst med bjälklag från år 1202 +5. Efter Boström 1980.

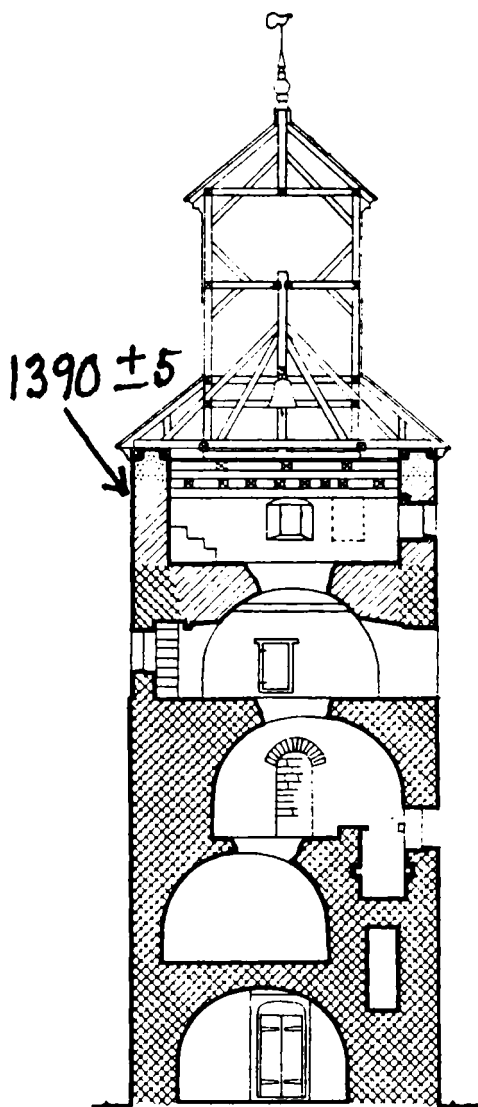

Fig. 9. Löt. Sektion mot öster av västtornet. Efter Boström 1975, med Bartholins datering infälld. Skala 1:200.

exakt datering som 1200-talets första år. Jfr Boströms försiktiga »ca 1170-1240« (Boström 1980, s. 39 f). Med utgångspunkt från detta, bör den medeltida, år 1848 rivna kyrkan kunna dateras till ca 1175 eller ännu tidigare, beroende på, om det i framtiden skall bli möjligt att fastställa den tidpunkt, då ett östtorn byggdes omkring och över absidkoret och därmed också fastställa den eventuella ålderskillnaden mellan klövsadelskyrkans båda torn.

Löts kyrka består av ett romanskt västtorn med lanternin från 1796 (fig. 9) samt en salkyrka med sakristia från 1842. När kyrkan behandlades i Sveriges Kyrkor (Boström 1975), daterades tornets nederdel till 1100-talets slut eller omkring år 1200 och tornets översta del (med undantag av murkronan och lanterninen) till 1200-talets första decennier. Överst i den medeltida delen är ett bjälklag av mycket tätt placerade bjälkar (fig. 9, 10). Tornkrönet antogs ha bestått av en trubbig huv av romansk typ (Boström 1975 s. 269). Bartholins analyser daterar bjälklaget betydligt senare, till år 1390 ± 5 år. Detta torde innebära, att den spetsiga tornhuv, som vi ser på teckningar från 1600-talet (fig. 11), jämte tillhörande murverk, tillhör en tidigare inte iakttagen byggnadsfas.

Träavtäckningen av ett fönster från 1669 på södra sidan av Källa gamla kyrkas långhus (fig. 12) dateras enligt Bartholin till 1316 ± 5 . Det innebär, att man har använt gammalt virke. Kanske har det hämtats från någon trälucka i skyttevåningen? Frågan kan givetvis inte besvaras. Det viktigaste i sammanhanget är att konstatera, att en kyrkobyggnad under århundradenas lopp genomgick betydligt fler reparationer och ändringar än vad som kan upptäckas vid en aldrig så noggrann byggnadsanalys.

De här redovisade resultaten av vårt samarbete bekräftar än en gång nödvändigheten av dendrokronolo-

Fig. 10. Löt. Bjälklaget i översta tornvåningen. Efter Boström 1975. Av Bartholin daterat till 1390 ± 5.

giska analyser. Redan nu behöver kartorna i Boström 1983 fig. 1-2, revideras. För områdena på ömse sidor om Kalmarsund är kyrkforskningen av den största betydelse även för arkeologerna, när det gäller uppbyggnaden av Ölands fornborgar. Av allt att döma var det samma specialister, som befäste kyrkorna och moderniserade fornborgarna, t ex Gråborg och Eketorp.

Not

Alla dendrokronologiska prov som denna artikel behandlar är av ek. Ekens ved består som bekant av kärnved och splintved. Splinten är tyvärr mycket sällan intakt, antingen på grund av borthuggning vid timrets bearbetning eller till följd av insektsangrepp eller röta. I intet av de undersökta proverna har splinten varit intakt, bark har i följd därav inte heller förekommit.

Dateringen av den yttersta, uppmätta årsringen är adderad med saknade årsringar i splinten, för att på så sätt komma det förmodade fällningsåret så nära som möjligt. Överallt är samma korrigering använd, utan hänsyn tagen till trädets egen ålder, i det att till den yttersta årsringen är adderat 20 år, såvida blott få årsringar förekommer. Dessutom är angiven den statistiska osäkerheten på detta medelvärde, nämligen ± 5 år. Exempel: 1. Den yttersta, uppmätta årsringen dateras till 1152. Det konstateras, att det finns 4 årsringar i splinten. Den yttersta årsringen i kärnan är därför från 1148. Korrigerad fällningstid är 1168 ± 5 . – 2. Den yttersta, uppmätta årsringen dateras till 1202, splinten innehåller 22 årsringar, fällningstid $1202 + 5$.

Om ingen splintved förekommer, är den korrigerade dateringen efter ett tillägg av 20 år angiven efter det korrigerade årtalet. Exempel: den yttersta uppmätta årsringen i splinten dateras till 962, intet tyder på, att splinten följer omedelbart. Korrigerad fällningstid: efter 982.

Fig. 11. Löt. Exteriör från söder. Teckning av J H Rheselius 1634. Efter Boström 1975. – Murkrönet och den spetsiga tornspiran byggdes kanske 1390 ± 5 .

Litteratur

- Boström, R: Är Hulterstads kyrka en dansk anläggning? I: Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse. Stockholm/Uppsala 1967.
- Boström, R: Källa kyrkor. Sveriges Kyrkor, volym 128, Öland I:4. Stockholm/Uppsala 1969.
- Boström, R: Löt och Egby. Sveriges Kyrkor, volym 163. Öland II:2. Stockholm/Uppsala 1975.
- Boström, R: Bredsättra kyrkor. Sveriges Kyrkor, volym 183. Öland II:4. Stockholm/Uppsala 1980.
- Boström, R: Ölands medeltida kyrktorn. I: hikuin 9. Højbjerg 1983.
- Boström, R: Resmo kyrka. Sveriges Kyrkor, volym 203. Öland, Algotstrums härad. Stockholm/Uppsala 1988.

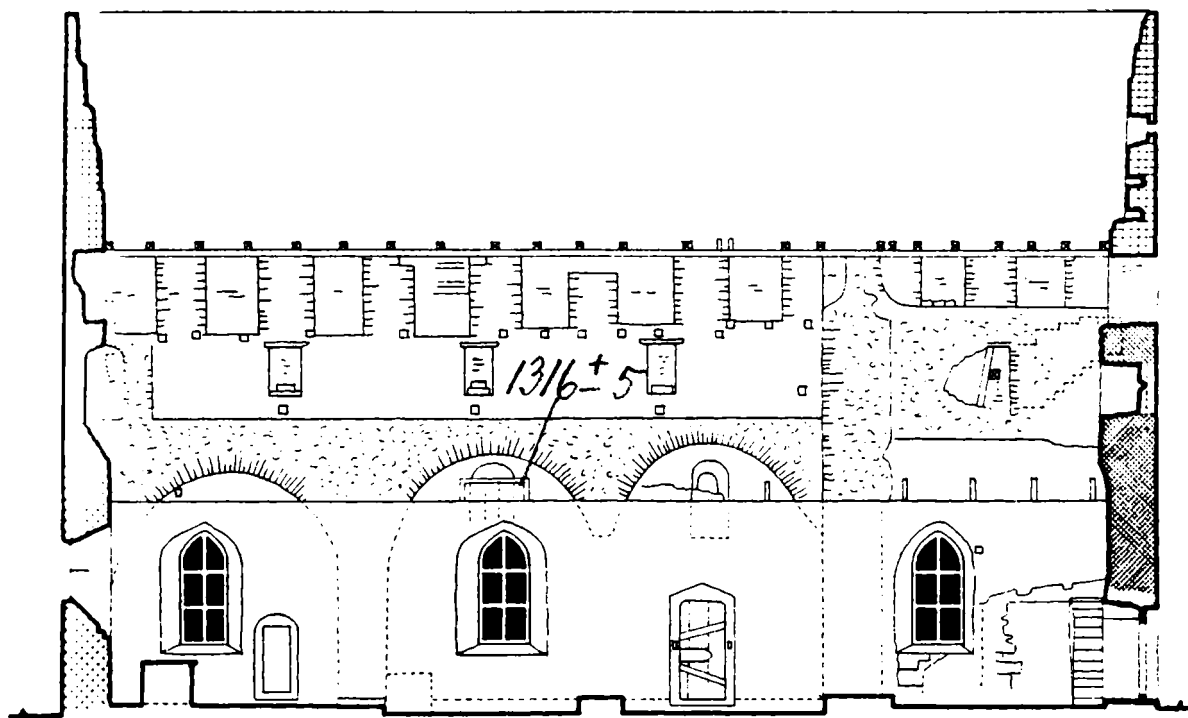

Fig. 12. Källa gamla kyrka. Sektion mot söder. Efter Boström 1969, utsnitt med Bartholins datering av ett fönsters avtäckning infälld. Skala 1:200.

Otryckta källor

Stockholm, KB: J H Rhezelius resedagbok 1634, signum F.c.5. – Riksantikvarieämbetet, ATA: N I Löfgren, Anteckningar till Ölands historia och beskifning.

Lund, Kvartärbiologiska laboratoriet vid Lunds universitet: Thomas S Bartholin, prover nr 58 001-58 011 (Löt); 58 012-58 023 (Bredsättra); 58 024 (Källa gamla kyrka); 58 026-58 051 samt 58 058-58 059 (Resmo); 58 052-58 057 (Hulterstad).